

HALK EDEBİYATI KAVRAMININ SINIRLARINI NASIL ÇİZEBİLİRİZ?*

PROF. DR. SAİM SAKAOĞLU

“Halk edebiyatı nedir?” şeklindeki bir soruya pek çok cevabın verileceğine inanıyoruz. Ünlü folklor sözlüğü *Standard Dictionary of Folklore...* bazı tarifler için sayısız karşılıklar vermektedir. Biz de, her araştırmacının ayrı bir tarifi ortaya koymak isteyeceği düşüncesinden yola çıkarak pek çok halk edebiyatı tarifinin yapılacağını peşinen kabul ediyoruz. Ama şuna inanıyoruz ki, bu tarifler temelde bir, teferruatta ayrı olan tarifler olacaktır. Bu konuda yapılacak küçük bir araştırma, Türk araştırmacıların halk edebiyatını tarif ederken veya bu edebiyattan ne anladığını ortaya koyarken neleri kastettiğini gün ışığına çıkarıverecektir. Bizde esas problem, genel çerçevenin içine sıkıştırılmaya çalışılan mahsullerin fazlalığı ve çeşitliliğidir. Bu konuşmamızın amacı, bir yerden sonra bu fazlalık ile çeşitliliği sınıflandırarak halk edebiyatı kavramının sınırlarını çizmeye çalışmak ve varsa ayrı değerlendirilmesi gereken diğer dalları bu sınırların dışında ele almak olacaktır.

1984'te *Büyük Türk Klasikleri* serisi için kaleme aldığımız “XVI. Yüzyıla Kadar Saz Şiiri” başlıklı bölümde şunları söylemiştim :

“Anadolu'ya gelenlerin Türk insanına has bir sanatı geliştirmeleri gerekiyordu. Bu da bütünüyle İslâm kültürünün tesiri altına girmeden gerçekleştirilecek bir husustu. Arap ve Fars edebiyatlarının tesiri altında gelişen bir aydınlar edebiyatının dışında, fakat Türk insanının arasında gelişen bir edebiyat değişik şekillerde değerlendirilmeye tâbi tutulmuştur. Günümüzün bazı araştırmacıları bu edebiyatı “Halk Edebiyatı” diye adlandırıyor ve üç ana dala ayırıyorlar:

1. Anonim halk edebiyatı,
2. Âşık edebiyatı,
3. Tekke edebiyatı.

Bunlardan birinci dala türkü, mâni gibi şairi belli olmayan mahsuller girmektedir; üçüncü dalı ise tekkelerde yetişen, Cumhuriyetten sonra temsilcileri hemen hemen kaybolmuş durumda olan şairlerin eserleri meydana getirmektedir. Esas konumuz olan “Âşık Edebiyatı” ise, XV. yüzyıldan bugüne kadar ge-

* 3 Kasım 1988 tarihinde Türk Dil Kurumunda verilen konferans.

lebilen, bir müddet daha yaşayacağına inanılan, örneklerinin çokluğuna karşılık hakkında târihî bilginin pek az olduğu bir edebiyattır. Ancak, "Tekke Edebiyatı" mensuplarının halkın problemlerine daha az eğilmeleri; "Âşık Edebiyatı" mensuplarının kendi imzalarıyla şiirler ortaya koymaları, "Halk Edebiyatı" kavramıyla pek uyuşmamaktadır. Kanaatimizce, "Halk Edebiyatı"; hikâye, masal, vs. gibi anlatmaya dayanan türleri; mâni, tekerleme, türkü, vs. gibi yaratıcıları unutulmuş manzum ürünleri; atasözleri, bilmece, vs. gibi diğer anonim ürünleri içine alan bir edebiyat olmalıdır." (c. 4, İstanbul 1986, 369)

Burada vurgulamaya çalıştığımız husus şu idi: Nasıl olur da kimin tarafından ortaya konulduğu, hatta zamanla işlenip güzelleştirildiği belli olmayan bir türkü ile, bir mani ile Karacaoğlan'ı veya Yunus Emre'yi aynı edebiyatın veya bilim dalının çatısı altında birleştirmeye çalışabiliriz! Bu mümkün değildir.

Bu görüşümüz basım için sıra beklerken, 1985 Mayıs'ında, "Halk Edebiyatı Kavramı üzerine" konulu bir tebliğ sunmuştuk. Bir yıl evvelki görüşümüzü bilim dünyasına sesli olarak tekrar ederken bir de tartışmayı gündeme getirmiştik. (Halk Edebiyatı Kavramı Üzerine, II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri, Eskişehir 1987, 287-294). O gün bize yöneltilen tenkitlerin dikkate alınmasıyla konuya bir defa daha eğilmek istedik.

Bazı aydınlarımıza bir türlü sevdiremediğimiz, bazı edebiyat profesörlerine hâlâ kabul ettiremediğimiz bu edebiyatın ne olduğunu görüşlerinize sunmak bizim için bir bahtiyarlık vesilesi olacaktır. Sizlerin görüş ve teklifleri, bu sahanın gelişmesi için ışık tutacaktır; bu bilim dalını daha geniş kitlelere tanıtmak, ama gerçek çehresi ile tanıtmak hepimizin görevi olmalıdır.

Halk edebiyatı, üniversitemizde bir ders olarak okutulurken sadece bir kolaylık sağlanabilmesi açısından bir şemsiye terim olarak kullanılır hale gelmiştir; aksi takdirde üniversitelerde âşık edebiyatı ile tekke edebiyatı gibi, birbirine daha yakın bilim dalları bile ayrı adlar altında ele alınmaktadır. Hal böyle iken bizlerin masallarla Karacaoğlan'ı, ninnilerle Yunus Emre'yi bir arada ele alması elbette mümkün olmayacaktır.

Temel görüşümüz şudur: Âşık Edebiyatı da, tıpkı Divan Edebiyatı gibi, içine aldığı mahsullerinin birer sahibi bulunan bir edebiyattır. "Âşık" adını verdiğimiz ve hemen daima manzum eserler ortaya koyan sanatkârlarla bir Bâkî'nin, bir Nedim'in ne gibi farkı olabilir ki? Keza, Yunus Emre ile Fuzulî'nin farkı, işledikleri dil, ele aldıkları konu vb. ile ilgilidir. Şu ilâhi ile bu gazelin kime ait olduğu bellidir. Fuzulî'nin son beyitte mahlası söylemesi gibi Yunus Emre de son hanede adını söylemiştir. Türk romanının öncüsü sayabileceğimiz Bayburtlu Zihni'nin *Hikâye-i Garibe* adlı eseri ile Namık Kemal'in *İntibah*'ı arasındaki fark yok denecek kadar azdır.

Bunun yanında, dillerden düşmeyen, Türk dünyasının bir ucundan öbürüne yayılmış olan Muradına Nail Olmayan Dilber masalını, Yusufçuk ef-

sanmesini, Kerem ile Aslı hikâyesini kim söylemiş, kim anlatmıştır? İlk anlatıldığı zaman böyle mi idi? Hangi muahhar ustalar veya anlatıcılar değiştirme haklarını kullanarak bunların güzelleşmesine yardımcı olmuşlardır?

Karacaoğlan'ın koşmaları, Yunus Emre'nin ilâhileri böyle büyük değişikliklere uğramış mıdır? Asla! Onlardaki değişikliği görmek isteyenler, divan sahibi şairlerimizin nüsha farklarına bir baksınlar, yeter. Unutulmasın. Karacaoğlan'ın yaşadığı devirde yazıya geçirilmiş pek az şiiri vardır. Fuzulî divanının kim bilir kaç nüshası yüzyıllardan beri kütüphanelerimizi süslediği gibi, pek çok seçme şiiri de, hafızalar yoluyla zamanımıza kadar gelebilmiştir.

Teklif ettiğimiz görüşü şöylece toparlayabiliriz:

Halk edebiyatı terimi, sadece bir kolaylık sağlamak amacıyla, bir dersin adı olarak kullanılmaktadır. Âşık edebiyatı, tekke edebiyatı gibi son derece hususî birer yere sahip olan bilim dallarını halk edebiyatının içinde düşünmek doğru değildir. Öyle ise, halk edebiyatının içine neleri sokabiliriz? Halk edebiyatı için bir sınır çizmek gerekirse bu çizgi nerelerden geçecektir?

Kanaatimizce “anonim” olarak telâkki edilen mahsuller “halk edebiyatı”nı teşkil edecektir. Bunlar da masal, fıkra, efsane, hikâye gibi anlatmaya dayananlar; türkü, mani, ninni, tekerleme, yanılmaca, sayışmaca gibi manzum olanlar; ata sözü, deyim, bilmece gibi az sayıda kelime ile meydana getirilen manzum ve mensur mahsullerdir.

Karagöz, orta oyunu ve bunlarla birlikte ele alınan diğer tiyatro türleri, bir edebiyat dâhi olmaktan çok “halk tiyatrosu”nun örnekleri olarak düşünülmemelidir. Türkülerimizin güftelerini halk edebiyatının içine alırken nağmelerini de “halk müziği”nin konuları arasında ele aldığımız gibi, tiyatro ile ilgili yazıya geçirilmiş metinleri bizim konumuza almak mümkün olabilir. Ancak, bilhassa orta oyununda istikrarlı bir metin elde etmek her zaman için mümkün değildir.

Alkış (dua) ile kargı (beddua) gibi, daha ziyade ata sözleri ile deyimlere şekil ve kısalık yönünden paralellik gösteren sözleri, halk edebiyatı içinde ele almak da mümkündür; ancak bunları bir mani gibi, bir efsane gibi ön plânda yer alan mahsuller yerine, ikinci plândaki mahsuller olarak düşünmek daha uygundur kanaatindeyiz.

Halk edebiyatı teriminin niçin böylesine geniş muhtevalı olarak kullanıldığına gelince, başlıca sebep olarak şu görüşü ileri sürebiliriz: Avrupa'daki halk edebiyatı kavramının içine girebilecek bir âşık edebiyatı, bir tekke edebiyatı yoktur. Bazı ülkelerde görülen turubadorları, âşık olarak görmekten çok icracı olarak düşünmek gerekir. Dinî muhtevalı şiirleri ise, başlı başına bir edebiyat kolu olarak ele almak yerine, her konuda şiirler söyleyen ve o topluluğun duygularını dile getiren sanatkarların o vadideki eserleri olarak ele almanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Bizim edebiyatımızda fazladan yer alan âşık edebiyatı ile tekke edebiyatına ayrı bir yer vermek yoluna gidilmemiş, Batıda halk edebiyatı olarak adlandırılan ana dalın içine sıkıştırılmıştır. Aslında bu karışıklığın sebebini, Batıda 1880'lerden beri yapılan değerlendirmeleri yanlış yorumlayan insanımızda aramak gerekecektir. Belki 30-40 yıl boyunca devam eden bu tür tartışmalar bizde netice olarak değil de başlangıç olarak ele alınmış ve bu karışıklık ortaya çıkmıştır.

Netice olarak şunları söylemek istiyorum: "Halk edebiyatı" terimi, bu günkü geniş muhtevalı mânâsından uzaklaştırılıp sadece "anonim" olan mahsulleri içine alan bir edebiyat olarak değerlendirilmelidir. Hatta, bundan böyle, "anonim halk edebiyatı" terimi de kullanılmamalıdır; çünkü ayrıca bir anonim olmayan halk edebiyatı yoktur ki! Buna göre, masal, mani, deyim vb. gibi mahsulleri, ya "anonim edebiyat" adı altında toplamalıyız veya "halk edebiyatı" terimini sadece bu mahsuller için kullanmalıyız. Bir yerden sonra "anonim edebiyat" ile "halk edebiyatı"nı, birbirinin yerine kullanabileceğimiz iki terim olarak düşünebiliriz. Ancak unutulmasın, "halk edebiyatı" teriminin içinden "âşık edebiyatı" ve "tekke edebiyatı" ile ilgili konuları çıkarmış bulunuyoruz. Böylece, "halk edebiyatı" bilim dalı, içine gerekli gereksiz her şeyin konulduğu bir torba olmaktan kurtarılmış olacaktır.